

Broedvogelonderzoek Empense en Tondense heide

Beekbergse poort

De Beekbergse poort is een lange zone langs beken en sprengen van de Veluwe ten zuiden van Apeldoorn tot aan de IJssel.

Een afwisselend gebied, van Veluwe naar IJssel, van hogere gronden en beekdalen en droog en nat. Het kleinschalige cultuurlandschap wordt afgewisseld met grotere en kleinere natuurgebieden. Er liggen diverse particuliere landgoederen en is rijk aan cultuurhistorische elementen. Opzet van de Beekbergse poort is om de samenhang tussen de Veluwe en de in de poort gelegen natuurgebieden in de IJsselvallei te vergroten tot een ecologisch netwerk. Water is daarbij de drager voor 'nieuwe' natuur. De kwelsituaties en beken bieden veel kansen.

Het gebied tussen Apeldoorn, Loenen en Voorst wordt zo ontwikkeld tot een landelijk gebied waarbij het de bedoeling is dat er 256 ha nieuwe natuur gerealiseerd wordt en er 29 ha onder agrarisch natuurbeheer valt. Andere onderdelen van het project zijn o.a. het opheffen van de verdroging van de Empesche- en Tondensche Heide

en het Lampenbroek, realiseren van ecopassages, het versterken van het kleinschalig cultuurlandschap, het realiseren van nieuwe natuur, opheffen riooloverstorten, realiseren van nieuwe landgoederen en maatregelen ter ondersteuning van bestaande landgoederen.

Voor de Beekbergse poort is in 2005 is een visie en uitvoeringsprogramma vastgesteld. De concrete uitvoering is gestart in 2006. Het project is als het goed is in 2015 afgerond.

De provincie Gelderland is opdrachtgever en coördineert de uitvoering. In het project werken verder samen: de gemeenten Apeldoorn, Voorst, Brummen, het Waterschap Veluwe, Staatsbosbeheer, Vereniging Natuurmonumenten, LTO-noord afdeling Voorst en de Federatie particulier grondbezit.

In opdracht van Natuurmonumenten zijn de Empesche- en Tondensche Heide (2006 t/m 2008), Zilvense Broek (2007, 2008), Lampenbroek (2007), Halterkamp (2007) en Groot Soerel (2007), Appense veld (2008) op broedvogels (Rode Lijsten aandachtsoorten) geïnventariseerd. Dit artikel beperkt zich tot het onderzoek op de Empesche- en Tondensche Heide.

Empesche- en Tondensche Heide

Inleiding

Regenwater dat op de hooggelegen zandgronden van de Veluwe valt komt in de randen van het gebied weer naar boven, het zogenaamde kwelwater. Eén van de gebieden is de Empesche en Tondensche Heide met een oppervlakte van 139 ha een paar kilometer ten oosten van de Veluwe.

Het gevolg van dit zogenaamde kwelwater is een drassig gebied waarin natte heidevelden met blauwgraslanden ontstonden. De naam van deze graslanden is te danken aan Blauwe Zegge. Hier van is in Nederland niet veel meer over omdat grondwaterstanden vaak verlaagd zijn. Dat geldt ook voor de Empesche- en Tondensche Heide. Op het eerste oog bestaat het gebied uit twee bospercelen met daarin heide, voornamelijk Dopheide. Deze heide dreigt te worden overwoekerd door grassen en berkenopslag met daartussen ruige 'natte' graslanden.

Het terrein is inmiddels door verdroging enorm aangetast met als gevolg dat veel flora afhankelijk van het schone kalkrijke kwelwater zoals Moeraswespenorchis, Welriekende orchis, Blonde zegge, Gevlekte orchis en Klokjesgentiaan is verdwenen of dreigt te verdwijnen. Ook voor de fauna heeft dit de nodige gevolgen gehad. De vlinderstand is bijvoorbeeld behoorlijk uitgedund, soorten als Aardbeivlinder, Gentiaanblauwtje en Spiegeldikkopje moeten als verloren worden beschouwd.

Vooral het meest noordelijke bosperceel waarin het laatste stukje blauwgrasland met Spaanse ruiter ligt wordt bedreigd is gebleken uit hydrologisch en botanisch onderzoek. De eerste Struikheide heeft zich er al gevestigd. Vanaf halverwege de jaren negentig is Natuurmonumenten begonnen met het uitvoeren van maatregelen om wat er nog van over is te behouden.

Figuur 1. Ligging van het onderzoeksgebied.

De voornaamste doelstelling is dan ook de grondwaterstand zo te beïnvloeden dat de kwelinvloed toeneemt. Daarnaast is het beheer er op gericht om het gebied een meer aaneengesloten karakter te geven en meer te verbinden met het Zilvense Broek.

In 1985 en 1993 is het gebied geïnventariseerd op broedvogels. In 1985 door Rob Vogel in opdracht van Natuurmonumenten waarbij de gegevens en resultaten gebruikt werden voor beheer en de voorhanden zijnde ruilverkaveling. Jan Schoppers heeft dit in 1993 voor de Provincie Gelderland gedaan. De gegevens van deze telling zijn vooral gebruikt voor begrenzing van relatienota-gebieden. Ook het aangrenzende gebied ten noorden en noordwesten is toen geïnventariseerd.

De uitkomsten van de inventarisatie van 2006, 2007 en 2008 dienen o.a. als indicator wat betreft de gevolgen van de al genomen maatregelen en voor het beheer. Het ideaalbeeld is een ruig nat gebied met soorten als Grauwe Klauwier (1 broedgeval in 2004), Paapje, Kwartel en Kwartelkoning.

Method

Voor de methode van inventariseren wordt verwezen naar de Handleiding Landelijke Soortonderzoek Broedvogels (van Dijk A.J. et al, 2004) en de Handleiding Broedvogel Monitoring Project (Broedvogelinventarisatie in proefvlakken).

Het onderzoeksgebied

Het gebied dat geïnventariseerd is verschilt wezenlijk van het gebied zoals dat in 1985 en 1993 is geïnventariseerd. De gebieden in die jaren zijn tot aan de Lange Dijk en de Hallse Dijk bezocht. Ook de meer (zuid)westelijk gelegen Eerbeekse hooilanden zijn toen meegenomen.

Om toch cijfers van die jaren met 2006 t/m 2008 te kunnen vergelijken, zijn de broedgevallen uit die jaren die overeenkomen met het getelde gebied tabel 1 verwerkt.

Zoals in de inleiding al beknopt beschreven is, is het voor de kwelwater afhankelijke flora de vraag of het gered kan worden. Natuurmonumenten heeft de laatste jaren een groot aantal maatregelen uitgevoerd met als gevolg dat de heidepercelen weer een open karakter hebben, er (vlinder) doorgangen in de bospercelen zijn, rietstukken en kragen terug zijn gekomen o.a. door het aanleggen van poelen en het vrij maken van stukken waar het kwelwater opkomt, en sloten/greppels weer verruigen. De weilanden in eigen beheer worden deels gemaaid en verruigen en verarmen vrij snel (de meest oostelijk gelegen graslanden). De verpachte (zuid)westelijk gelegen graslanden (t.o.v. de dwars door het gebied lopende mestweg) kennen een extensief karakter. Het gevolg van de maatregelen is dat er weer

veel open stukken en meer ruige randen zijn. In 1993 was er sprake van een verdrievoudiging van het areaal aan maïs t.o.v. 1985. In 2006/2008 was op enkele percelen aan de oostkant na daar niet veel meer van over.

Resultaten

De effecten van de getroffen maatregelen zijn af te lezen uit de resultaten in tabel 1. De cijfers zijn afkomstig van de stippenkaarten uit 1985 en 1993 en hetzelfde getelde gebied in 2006/2008! Opgemerkt moet worden dat de aantallen uit 1985 en 1993 niet absoluut vergeleken mogen worden met die uit 2006/2008 omdat de onderzoeksopzet anders was. Het materiaal is wel geschikt om de globale trend aan te geven.

Het meest opvallende is dat een aantal soorten zich weer heeft gevestigd zoals Roodborsttapuit, Boompieper, Graspieper, Geelgors en Rietgors. De weidevogels zijn duidelijk in en rondom dit gebied in aantal afgenomen. Helaas zijn er geen exacte cijfers bekend van het omliggende gebied. Naast oorzaken als intensivering van de landbouw (omliggende gebieden) en verdroging is het gebied niet open genoeg en is er sprake van behoorlijke predatiedruk (mond. med. weidevogel inventariseerder). In het gebied ten noordwesten van de Empesche- en Tondensche Heide (o.a. de Zilvense Broek) komen nog wel weidevogels voor. Hier zaten in 2006 nog Kievit (4), Grutto (2/3), Tureluur (1), Scholekster (2), en Wulp(2/3). Om hier een beter beeld van te krijgen is dit gebied ook in 2007 en 2008 geïnventariseerd. In 2007 hebben o.a. Zomertaling (2) en Watersnip (1) langs de meanderende beek gebroed. Van de bosvogelsoorten in 2006/2008 valt op dat er een kleine toename is van de Kleine Bonte Specht (1 naar 3) en de vestiging van de Zwarte Specht (1 Bonte Vliegenvanger (1) in 2006 en Grauwe Vliegenvanger respectievelijk 7 in 2006, 6 in 2007 en 4 in 2008 zijn ook vertegenwoordigd. Van de roofvogels is de Buizerd toegenomen

Tabel 1. Aantal broedvogels in de Empense & Tondense heide in 1985, 1993 (beide BMP-B), 2006/2008 (BMP-A) (139 ha). * soorten welke in 1985 en 1993 niet zijn geteld.

Soort	1985	1993	2006	2007	2008
Dodaars			1	2	3
Knobbelzwaan					1
Grauwe Gans			5	5	6
Nijlgans			1	1	2
Bergeend		1	1	1	
Wilde eend*			7	2	3
Zomertaling					1
Kuifeend					1
Havik	1	1	1	1	1
Sperwer				1	1
Buizerd	2	1	5	5	5
Torenvalk	1				
Boomvalk			1	1	1
Patrijs	1	1			
Kwartel			2		2
Fazant*				1	1
Waterhoen	1		1		
Meerkoet		1	6	6	8
Scholekster	1	1	1	1	
Kleine plevier		1	2	3	2
Kievit	12	7	3	4	3
Houtsnip			2		
Grutto	1				
Wulp		2	2	2	2
Tureluur	1				
Tortelduif	15				
Holenduif		3			
Houtduif*			20	16	18
Koekoek	4	1	1	1	1
Ransuil	1	2		1	1
Zwarte Specht	1			1	1
Grote Bonte Specht	4	6	6	9	10
Kleine Bonte Specht	4	1	3	3	3
Veldleeuwerik	1				
Boompieper	6	2	33	36	31
Graspieper	2	1	7	5	2
Witte kwikstaart*			8	5	6
Winterkoning*			32	33	34
Heggemus*			13	12	13
Roodborst*			51	41	48
Nachtegaal			1		
Gekraagde Roodst.	1	1			1
Paapje	2				
Roodborsttapuit			2	4	3

... Vervolg op pagina 58

van 2 naar 5 (alle horsten zijn gevonden), Havik zit vrijwel nog in hetzelfde perceel als in 1985 en 1993 en ook de de Boomvalk (1) komt in het gebied voor.

Opvallend was verder de aanwezigheid van de Kwartel (2) in 2006 en 2008. Door het bijtijds in kaart brengen zijn de percelen waarin deze vogel zat niet gemaaid en heeft het zich naar bleek, niet laten verjagen.

In 2007 is er begin mei een roepende Kwartelkoning gehoord. Een roepende Kwartelkoning na 20 mei kan normaliter beschouwd worden als een territorium. In de eerste helft van mei kan er nog doortrek zijn. Bijzonder was het broedgeval

zijn er onder andere waarnemingen van Zwarte Ooievaar, Zomertaling, Slobeend, Groenpootruiter, Watersnip, Kwartelkoning, Grote Zilverreiger, Wespandief, Groene specht, Duinpieper, Gekraagde Roodstaart, Wielewaal, Paapje en Tapuit genoteerd. Samen met de diverse wintergasten als Koperwiek, Kramsvogel en Barmsijs kom je op ruim 100 soorten die jaarlijks in dit gebied waargenomen kunnen worden!

Beleid & beheer

De belangrijkste knelpunten voor Natuurmonumenten om de gewenste doelen te behalen zijn de boswet met de bijbehorende compensatie-

van een koppel Raven in 2007.

Voor een volledig overzicht van de gevonden territoria zie tabel 1, waarbij opgemerkt moet worden dat niet alle soorten zijn geteld in 1985 en 1993. Het onderzochte gebied uit die jaren komt overeen met het getelde gebied in 2006/2008. Als laatste kan nog worden opgemerkt dat het gebied elk jaar weer garant staat voor de nodige bijzondere (trek)waarnemingen. In 2004 was er een broedgeval van de in de regio zeldzame Grauwe Klauwier. De afgelopen jaren

verplichting bij het weghalen van bos ouder dan 10 jaar, belangen van particulieren, het realiseren van meer kwel in het maaiveld, eutrofiëring en vooral tijd.

In de statennotitie van Provincie Gelderland met de titel voortgang Ecologische Poorten Op De Veluwe 2003 wordt bij de Beekbergse poort geschreven over kwelsituaties en de te nemen hydrologische maatregelen bij de Empesche- en Tondensche Heide en Lampenbroek. Er is nu een hydrologisch herinrichtingsplan en onderzoek

...Vervolg van pagina 56

Merel*			45	49	58
Zanglijster*			14	18	15
Grote lijster*			4	2	3
Sprinkhaanrietzanger	1			1	
Kleine Karekiet	2		4	3	3
Bosrietzanger	1	1	5	12	21
Braamsluiper	2		2	2	2
Spotvogel	8	5	3	2	3
Grasmus	20	8	9	12	14
Tuinfluitier*			16	11	10
Zwartkop*			34	32	39
Tjiftjaf*			54	61	54
Fitis*			61	49	50
Goudhaan*			4	1	1
Vuurgoudhaan	1				
Grauwe Vliegenvanger*			7	6	4
Bonte Vliegenvanger			1		
Staartmees	12	2	7	6	3
Glanskop			2	2	3
Matkop*			7	6	4
Kuifmees*			2	1	1
Pimpelmees*			29	20	30
Koolmees*			48	44	30
Boomklever			3	3	1
Boomkruiper*			24	16	18
Wielewaal	3	1	1		1
Gaai*			5	4	4
Ekster	2	1			
Zwarte Kraai*			5	5	5
Raaf				1	
Spreeuw*			18	11	21
Vink*			62	64	68
Groenling				1	
Putter			1		
Kneu	5	2	2	4	1
Goudvink	9		2	3	4
Appelvink			1	1	4
Geelgors	19	14	23	26	27
Rietgors	2		10	6	9
Totaal			733	688	726

heeft uitgewezen waar het kwel uitreed. Op deze plekken is ruimte gemaakt en zijn deels afgegraven om het in het maaiveld te krijgen. Vooral pioniersoorten als Moerashertshooi, Pilvaren, Schilderepreis en Bruine Snavelbies profiteren hiervan. Verder zijn er sloten gedempt, rondom het noordelijke bosgedeelte is dit in de

zomer van 2006 nog gebeurd.

M.b.v. peilbuizen wordt de grondwaterstand gecontroleerd. Eén van de te verwachte bevindingen is dat de grondwaterstand structureel te laag is. De samenwerking met o.a. het waterschap is geïntensiveerd om de afwatering van het gebied te verbeteren. Dat is dus verminderen. Dit komt

niet overeen met enkele particuliere belangen. Het beheer is er op gericht de bosgedeelten om te zetten in een zeldzamer, meer open nat ruig natuurtype. Dit wringt met de boswet. Binnen het gebied valt er niet te compenseren. Alle benodigde acties om dit toch te realiseren kosten tijd vanwege alle procedures. Dat is dus al een probleem op zich.

Binnen het beheer is veel gericht om het gebied schraler te maken en eutrofiëring tegen te gaan. Aanwezigheid van Hennegras is een indicatie van verdroging en aanwezigheid van voedingsstoffen. Het verschralen rondom deze plekken wordt gedaan door maaien en het maaisel afvoeren.

Heideterreinen worden vanwege het voorkomen van het Heideblauwtje deels gemaaid en boomopslag wordt verwijderd. Het verschralen rondom deze plekken wordt gedaan door plaggen en maaien.

De graslanden worden extensief beheerd. Ervaring leidt tot nieuwe inzichten, en vooral op land dat nog maar kort uit landbouwkundig gebruik is moet niet te laat gemaaid worden. Daarom is er voor gekozen om een aantal jaren toch vroeger te maaien dan 15 juni, om iets later de maaidatum te kunnen verschuiven naar later in het jaar en/of over te schakelen op eens per jaar maaien in augustus. Te vroeg te extensief gaan werken kan leiden tot soortenarme ruige vegetaties met veel Ridderzuring, Pitrus en Rietgras. Om de nadelige gevolgen van (vroeger) maaien te verzachten is afgesproken met de boerengebruikers, dat ze een deel van het land niet maaien bij de voorjaarsnede.

Het positieve effect hiervan is dat insecten hiervan profiteren omdat ze nectar kunnen blijven vinden (of domweg omdat ze niet weg-gemaaid worden). En aangezien insecten, er zijn in dit gebied nog veel grote insecten, voor veel vogels voedsel zijn, en veel vogels van het veld in randen broeden, zijn ook vogels gediend door randen en hoeken niet te maaien.

De uitkomsten van de inventarisaties van 2006/2008 bevestigen de te verwachte effecten van het beleid. Hoewel er slechts nu 3 jaar achtereenvolgend geïnventariseerd is, is de conclusie, dat diverse vogelsoorten profiteren van het meer open en ruigere karakter.

Dankwoord

Met dank aan Rob Vermeulen (Natuurmonumenten), Jan Schoppers voor de nodige informatie en gegevens van 1985 en 1993 en Arend van Dijk (SOVON) voor de ondersteuning bij het uitwerken van de inventarisaties. En last but not least mijn mede inventariseerder Norbert Lucassen

Marcel Ruijs
ruijsm@xs4all.nl

Literatuur

Diermen van J., Erhart F. & Schoppers J. 1993. Broedvogel-inventarisatie Gelderland 1993. Rivierenland, Midden-Achterhoek, ZW-Arkemheen. Rapport Provincie Gelderland, Arnhem.

Dijk van A.J., Hustings F. van der Weide M. 2004. Handleiding Landelijk Soortonderzoek Broedvogels. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.

Statennotitie Provincie Gelderland. Voortgang Ecologische Poorten Op De Veluwe. Arnhem, 24 mei 2005 - nr. 2005-001535

Vogel R.L. 1986. Broedvogels van de Empese & Tondense Heide in 1985. Rapport Natuurmonumenten, 's-Graveland.